

Bognár Zalán: Malenkij robot, avagy ... In: Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban (Szerk.: Markó György). Budapest, Zrínyi Kiadó 2005. 181-190. o. (Tördelve a megjelenés szerint.)

Bognár Zalán

Malenkij robot, avagy
a polgári lakosság tömeges elhurcolása
Magyarországról szovjet fogságba
1944/45-ben

A második világháború jellegében egészen más volt, mint a korábbi. Az első világháborúval ellentétben a harcok nem a politikai határok közelében értek véget, hanem a berlini bunkerig, vagyis az ellenség teljes vereségéig folytak. A totális háborút képviselő hatalmak, mint Németország és a Szovjetunió nemcsak az ellenséges haderővel szemben léptek fel fegyveresen, hanem a polgári lakosság ellen is tömeges megtorló intézkedéseket hajtottak végre, sőt a Szovjetunió még a saját népein is.

A Magyarországon fogságba vetett polgári személyek nagy részét hadifogolyként hurcolták el a szovjet szervek. Az orosz levéltárakból előkerült dokumentumok is azt igazolják, hogy a civil foglyok megnevezése, hogy azok hadifoglyok, internáltak vagy csak egyszerűen letartóztatottak az mindig a felsőbb szervek parancsaitól függött. A hadifoglyok és internáltak közti különbség értelmezésében fennálló zavart a hadifoglyokról szóló, a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által 1941. július 1-én jóváhagyott szabályzat is elősegítette, amely szerint "úgyszintén hadifoglyoknak számítanak azok a külföldi állampolgárok, akiket a Szovjetunióba internáltak".¹ És valóban, a foglyok Magyarországra való hazaszállításánál már nem történt semmiféle elkülönítés a hadifoglyok és az internáltak között. Az őket hazaszállító szerelvények egységesen, mint hadifogoly-szállítmányok érkeztek haza.

De vajon milyen tényezők álltak a polgári lakosság tömeges elhurcolásának a hátterében és mennyi lehetett a számuk?

Először is, a Szovjetunióknak óriási volt a munkaerő szükséglete, hiszen a harcok alatt lerombolt európai országrész újjáépítése is hatalmas mennyiségű munkaerőt igényelt. Ugyanakkor a Szovjetunióknak a második világháború folyamán hatalmas, a legújabb kutatások szerint mintegy 27 millió fő volt az embervesztesége. Ezen túlmenően a világ legnagyobb létszámú hadseregét tartotta fenn, amely 1945 elején 7,1 millió, majd 1945 közepén már 11,3 millió fős volt.² Tehát rendkívül nagy munkaerőhiányban szenvedett a szovjet birodalom. A foglyok pedig tömeges és ingyenes munkaerőt jelentettek. Az nem számított, hogy a hadifogoly, ill. deportált gyakorlatilag rabszolga-munkaerő alapvetően nem hatékony. A sztálini diktatúrának ekkorra már nagy tapasztalata volt az ilyen típusú, azaz a kényszermunkaerő alkalmazásában, hiszen ekkorra már több millió szovjet állampolgár kényszerült megismerni a GULAG-lágerek poklát.

E munkaerő immár külföldről történő beszerzéséhez szolgált ideológiai alapul a kollektív bűnösség elve, amelyet ugyan a magyarokkal szemben a sztálini vezetés hivatalosan tagadott, de a gyakorlatban mindig is alkalmazott.

Sztálin már az 1943. március 23-i Edennel, a brit külügyminiszterrel folytatott megbeszélésén leszögezte: „Magyarországot meg kell büntetni.”³ Néhány hónappal később a brit diplomácia megkeresésére Molotov, külügyi népbiztos 1943. június 7-i válaszában a következőket írta: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, melyet Magyarország Németországnak nyújtott ... a

¹ Dupka György – Alekszej Korszun: A „malenkij robot” dokumentumokban. Ungvár-Budapest, Intermix, 1997. 39. o.

² Gosztonyi Péter: A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917-1989. Európa, Budapest, 1993. 226. o.

³ Ránki György: 1944. március 19. Magyarország német megszállása. Budapest, 1978. 14. o.

Bognár Zalán: Malenkij robot, avagy ... In: Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban (Szerk.: Markó György). Budapest, Zrínyi Kiadó 2005. 181-190. o. (Tördelve a megjelenés szerint.)

felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem kisebb, vagy nagyobb mértékben a magyar népnek is.”⁴

Mindezeket túl a korabeli Magyarországról történő elhurcolásoknál még három további ok, illetve indok játszott közre, jutott kifejezésre Ezek alapján a tömegesen elhurcolt polgári személyek alapvetően három csoportba sorolhatók.

1.) Az egyik ilyen ok, az 1939 márciusában Szlovákia függetlenségének kikiáltásával felbomlott Csehszlovákiától, Magyarországhoz visszacsatolt Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolásának az elősegítése volt. Ennek levezénylésére érkezett 1944 októberében Kárpátaljára a csehszlovák hadtest politikai biztosaként, Iván Turjanica, aki kiválva a hadtest kötelékéből elkezdte megszervezni a Kárpátontúli Ukrajna (azaz Zakarpatszka Ukrajna és nem Podkarpatszka Rusz) Kommunista Pártját. Majd november 11-én javasolta a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának "a kárpátaljai nép bizalmát nem élvező személyek ideiglenes izolálásá"-t.⁵ Így született meg a Kárpátalját megszálló 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának az 1944. november 12-i, hírhedt 0036. számú szigorúan titkos parancsa, amely elrendelte a 18-50 éves német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek összeírását és november 18-i kezdettel „külön osztagokban, listák szerint konvoj alatt hadifogoly-gyűjtőhelyekre” való kísérését. Ennek megszervezésével és felügyeletével Fagyeev vezérőrnagy, a hátszág ellenőrzésével megbízott NKVD parancsnok lett megbízva.⁶ Az eddigi kutatások szerint közel 30-40 ezer magyar férfit hurcoltak el Kárpátaljáról szovjet hadifogságba. Közülük 5-10 ezren még a Kárpátokon túli szambori elosztó táborig sem jutottak el. Meghaltak a gyalogmenetek közben vagy valamelyik gyűjtőtáborban, a peresényiben, a szinnaiban de a legtöbben a szolyvai – korabeli kifejezéssel élve – „haláltábor”-ban. Ugyanakkor kb. 4000 úgymond „tévesen fogságba vetett” személyt (szláv nemzetiségűt, zsidót, 45 évesnél idősebb vagy rokkant magyart, kommunistát és ipari szakembert) szabadon bocsátottak.⁷ Az elhurcolások megkezdése után egy nappal, azaz november 19-én alakult meg Zakarpatszka Ukrajna Kommunista Pártja, mely legfőbb céljának Kárpátaljának, vagy ahogy ők nevezték Zakarpatszka Ukrajnának, vagyis a Kárpátontúli Ukrajnának szovjet Ukrajnához való csatolása volt. Amikor a kárpátaljai magyar férfi lakosság nagy része már a hadifogoly-gyűjtőtáborokban volt fogva tartva, november 26-án tartották meg Munkácson Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsának, azaz a legfőbb helyi hatalmi szervnek az alakuló ülését, amelyen egyhangúlag kimondták a Csehszlovákiától való elszakadást és a Szovjet-Ukrajnához való csatlakozást. Ekkor már nem kellett tartani az itt élő magyar lakosság másféle véleményének a kinyilvánításától.

2.) A másik további ok a hadifogoly-létszám kiegészítése volt. Ennek két indítéka volt. Az egyik valószínűleg legfelsőbb szintű elhatározásból végrehajtott, úgymond hivatalos, a másik helyi szintű, szubjektív döntés volt.

A rendelkezésre álló dokumentumokból egy legfelsőbb szintű döntés vonalai körvonalazódnak ki, amely alapján a szovjet szervek az egész ország területén összeszedték és hadifogságba vitték azokat a férfiakat, akik katonaviseltek voltak. Ugyanakkor a végrehajtás nem egyforma szempontok szerint történt. Egyes településeknél „csak” azokat vitték el, akik 1941, vagyis a Szovjetunió elleni hadba lépés évétől voltak katonák. Más településeknél viszont mindenkit elvittek – akár 60 éves korig is –, aki a két világháború között katonai szolgálatot teljesített. Az nem számított, hogy – egészségügyi, családi vagy más indokok alapján – leszerelték már őket, vagy hogy az életüket kockáztatva szöktek meg az alakulatuktól nem akarva folytatni az értelmetlen harcot. Az sem számított, hogy ezek közül a legtöbben nem is szolgáltak a Szovjetunió területén. Csak egy dolog volt a fontos, hogy legyen indokuk minél több munkaerőt a Szovjetunióba vinni az országuk újjáépítéséhez. Így járt Kenderes lakossága is. Itt „a község tolmácsa dobszó által kihirdette, hogy, akik 1941. év óta katonai szolgálatot teljesítettek, jelentkezzenek a legszigorúbb büntetés terhe mellett, 2 napi étellel a község háznál. A felhívásra több mint 120 ember jelentkezett. Ezek az emberek mind civilek voltak és már több hónapja nem teljesítettek katonai

⁴ V. Molotovnak, a Szovjetunió külügyi népbiztosának levele Sir A. C. Kerrhez, a moszkvai brit nagykövethoz. Moszkva, 1943. Június 7. In: Juhász Gyula: Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban. Kossuth Kk. Budapest, 1978. 158-159.o.

⁵ Dupka György – Korszun, Alekszej: i. m. 31. o.

⁶ Uo. 72-73.o.

⁷ Uo. 82-88.o.

Bognár Zsolt: Malenkij robot, avagy ... In: Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban (Szerk.: Markó György). Budapest, Zrínyi Kiadó 2005. 181-190. o. (Törölve a megjelenés szerint.)

szolgálatot. Több olyan ember is van közöttük, akit nem a jelentkezésre vittek el, hanem a lakásról és a malomból szedtek össze és vittek el” – derül ki a község elöljáróinak kérvényéből.⁸

A helyi szintű döntéseknél, elhurcolásoknál a szovjet magasabb-egységek, front-, hadsereg-, hadtest- vagy hadosztályparancsnokok voltak a felelősök, akik a feletteseik által kitűzött hadműveleti célok elérésének késését általában az ellenséges erők magas létszámával magyarázták, illetve a nagyobb mennyiségű hadifogoly nagyobb dicsőséget jelentett. A front átvonulásával tehát az ország egész területéről szedték össze a civileket és vitték hadifogságba. Mégis a budapesti csata okán történt elhurcolások minden addigi és utána következő elhurcolások méretét meghaladta. Valószínűsíthető, hogy az ilyen nagy mértékű tömeges elhurcolások mögött legfőbb indítékként Malinovszkij marsall önigazoló mesterkedése rejlik.

Sztálin ugyanis sietette Budapest elfoglalását. Azt akarta, hogy a szovjet csapatok menetből foglalják el a magyar fővárost. Az Attila-vonallal megerősített "Budapest erőd" ostroma azonban igencsak elhúzódva, 51 napig tartott és csak február 13-án sikerült elfoglalni a magyar fővárost. Zárójelben hadd jegyezzem meg, hogy az I. világháborúban győztes nagyhatalom, Franciaország csak 43 napig volt képes ellenállni a náci Németország haderejének! Az ostrom elhúzódása annál is kellemetlenebb volt Malinovszkij számára, mivel a Zsukov vezette I. Belorusz Front egyes előretörő egységei, 1945. február 3-án, Küstrinnél átkelve az Oderán, ekkorra már 60 km-re közelítették meg Berlint.

Malinovszkij a megtorlástól való félelmében, a főváros bevételének az elhúzódását az ellenséges német-magyar erők nagy számával magyarázta. Korábbi jelentéseiben 180–200 ezer fős ellenséges haderőről számolt be.

Ezzel szemben a körülzárt német-magyar védősereg 80 000 fő körül mozgott, azaz – a marsall által megadott létszámadatoknak még a felét sem érte el. Mindenesetre a győztesnek, az ostrom utáni elszámolásnál gondot okozott a valóságos és a fiktív létszámadatok közti hatalmas különbség. A tábornoknak ugyanis a hadifoglyokat át kellett adni az NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Főcsoportfőnökségének, illetve eljuttatni ennek hadseregbeli fogadóponthoz. Malinovszkij a hiányzó fogoly mennyiséget a polgári lakosság köréből pótolta.

A Szovjetunió Hadügyminisztériumának Levéltárában fellelt forrás a budapesti csata folytán a 2. Ukrán Front fogságába került ellenséges német-magyar védősereg létszámát 138 000 főben adja meg, melyet Tóth Sándor is átvett.⁹ Ugyanakkor a főváros védői közül – a harcok hevesességét és a németek magas halálozási arányát ismerve – csak mintegy 40 000 fő eshetett sz. fogságba. Ez azt jelenti, hogy közel 100 000 fő lehetett a Budapestre és az azt körülvevő agglomerációból elhurcolt polgári személyek száma.¹⁰ Döbbenetes adat! Ugyanakkor ezt erősíti meg többek között a nyugati emigrációban 1950-ben kiadott Fehér könyv is, amelyet az ENSZ hitelesnek fogadott el.¹¹

Az elhurcolások bár Budapest fokozatos elfoglalásával egyidejűleg is már megkezdődtek még a város február 13-i elfoglalása után is, egészen április elejéig folytatódtak. Ez derül ki többek között Hátszeghi Ottó ezredes, a Budapest szovjet katonai parancsnoka mellé rendelt összekötőtiszt 1945. március 29-ei jelentéséből is: „4-5 nap óta Budapesten ismét tömegesen hurcolják el a férfitömeget. Egyes épülettömböket körülzárnak és a férfiakat 18-50 évig állítólag igazoltatás céljából – először a GPU (valójában az NKVD, amibe a GPU 1934-ben beolvadt – B.Z.) parancsnokságokra, majd ismeretlen helyre viszik. Az elhurcoltak közül csak kevesen térnek vissza otthonukba. Kérek sürgős intézkedést a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál.”¹²

⁸ Hadtörténelmi Levéltár (HL) Külügyminisztérium (KÜM) Hadifogoly Osztály (HDF. O.) 144.290/7. – 1945.

⁹ Zaharov, Matvej: A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában, 1944-1945. Bp., 1973. 262.o.; Tóth Sándor: A Budapesten körülzárt ellenséges erők megsemmisítése, a főváros felszabadítása. In.: Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. (szerk.: Száva Péter) Bp., 1975. 412.o.

¹⁰ A Budapest ostroma kapcsán elhurcolt polgári személyek létszámára vonatkozó adatokat és számításokat bővebben lásd: Bognár Zsolt: Egy csata utóélete. Budapest ostromának (hadifogoly-vesztése(i)). *Studia Caroliensia* I. (2000.) 1. sz. 77-79. o.

¹¹ Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről. (Szerk.: Magyar Harcosok Bajtársi Községe Hadifogolyszolgálat) Bad Wörishofen, 1950. 9. o.

¹² HL HM 20.326./eln. – 1945. Hátszeghi Ottó ezredest 7 nappal e jelentésének megtétele után, azaz 1945. április 5-én az NKVD őrizetbe vette, majd a moszkvai Ljubjanka börtönbe szállította. Hét évi vizsgálati fogság után 15 évi javító munkatáborra ítélték. Felmentése után, 1955. szeptember 14-én érkezett haza a GULAG-ról.

Bognár Zalán: Malenkij robot, avagy ... In: Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban (Szerk.: Markó György). Budapest, Zrínyi Kiadó 2005. 181-190. o. (Tördelve a megjelenés szerint.)

Mindezekből adódóan a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok lakóinak átlagosan 25-30 %-a a polgári lakosság köréből került ki, de volt olyan hadifogoly-gyűjtőtábor is, mint például a gödöllői, ahol a foglyok 80-85%-át civilek alkották. Ezt a visszaemlékezőkön túl a svájci követség jelentése is megerősíti, amely szerint a gödöllői „koncentrációs táborban... mintegy 40 ezer internáltat őriznek és onnan ismeretlen céllal kelet felé deportálják őket”.¹³

A korabeli, 172 ezer km²-es Magyarországról mintegy 180-200 ezer férfit vittek el civilként szovjet hadifogságba, akik között természetesen nem kevesen voltak azok, akik dezertáltak és fegyvereiket eldobva szöktek haza, s otthon immár civilként hurcolták el őket.

3.) Magyarország esetében a harmadik specifikus indok, amely miatt a polgári lakosság fogságba vetése tömeges méreteket öltött két alapvető momentumban különbözik az előző kettőtől. Először is ezek az elhurcolások már nemcsak a férfi, hanem a női lakosságra is kiterjedt. Másodsor pedig ezeket az embereket már többnyire nem keverték a hadifoglyok közé, hanem ők már, mint internáltak, vagy deportáltak, külön gyűjtőtáborokban lettek elhelyezve és külön szerelvényekben lettek kiszállítva a Szovjetunióba és ott is külön táborokban, internálótáborokban lettek elhelyezve. Őket majd csak a hazahozatalukkor keverték össze a hadifoglyokkal. Ezeket a civileket német nemzetiségükre hivatkozva vitték el úgynevezett jóvátételi közmunkára. Ennek központi, írásba fektetett alapja a szovjet Állambiztonsági Bizottság 1944. dec. 16-i 7161.sz. határozata volt, amelyet maga Sztálin látott el kézjeggyel. A határozat a következőképpen rendelkezett: „Mozgósítani és szovjetunióbeli munkára kell irányítani az összes 17 és 45 év közötti munkaképes német férfiakat, a 18 és 30 év közötti munkaképes nőket, akik a Vörös Hadsereg által felszabadított Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária, Csehszlovákia területén tartózkodnak... A mozgósítás irányításával az NKVD-t, ezen belül Berija elvtársat kell megbízni. Az NKVD-re kell bízni a gyűjtőtáborok megszervezését, a mozgósítottak befogadását, a menetoszlopok kialakítását és útnak indítását és azok út közbeni őrzésének biztosítását.”¹⁴

...
Az elhurcolt polgári lakosok közül azoknak, akiket német nemzetiségüként hurcoltak el, jóval nagyobb esélyük volt a túlélésre, mint az előbbieken említetteknek. Ugyanis – valószínűleg a korábban, a sokszor kiskabátban, félcipőben, élelem és evőalkalmatlanságok nélkül elhurcolt civilek körében tapasztalt magas halálozási arány miatt – a határozatba belekerült, hogy: "A mozgósított németeknek engedélyezni kell, hogy meleg ruhaneműt, ágyneműt, edényt és élelmet vihessenek magukkal..."¹⁵ Mintegy 60-65 000 főre tehető azon magyar állampolgárok száma, akiket e rendelet alapján hurcoltak a szovjetunióbeli internálótáborokba a trianoni Magyarország területéről.¹⁶ Ehhez jön még a visszacsatolt területekről a fenti parancs alapján elhurcolt mintegy 35 000 főjével együtt tehát közel 100 ezer magyar állampolgárt vittek el német nemzetiségüként a korabeli Magyarországról.

Ha trianoni határon kívüli, az 1938-1941-ben visszacsatolt területeken történt elhurcolásokat vizsgáljuk, akkor szembeötlő, hogy a polgári lakosság tömeges elhurcolásánál – legyen az hadifogolylétszám kiegészítés vagy a német nemzetiség okán való elhurcolás – azt tapasztaljuk, hogy a szomszédos, a Szovjetunióval szövetségre lépett, vagy átállt ország(ok) területén ezeket a tömeges elhurcolásokat igyekeztek a magyar lakosság eltávolítására, megfélemlítésére, a magyar kérdés "megoldására" is felhasználni.

A csehszlovák vezetés, élén Benešsel például megpróbálta rávenni a Szovjetuniót arra, hogy „Magyarország ellen északi irányból nyissák meg a frontot. Ehhez a szlovák nemzeti felkelés biztosította volna a "szabad utat". A Kárpátok felől déli irányban mozgó Vörös Hadsereg segédsapataként a felkelő szlovák egységekre várt volna a feladat, hogy "rövid úton" megtisztítsák a Felvidéket az ottani magyarságtól.”¹⁷ A szlovák felkelés idő előtti összeomlása és az Északkeleti-Kárpátokban harcoló magyar-német haderő kitartása miatt ez a terv meghiúsult. Ugyanakkor – akárcsak Kárpátalján – a civilek

¹³ A svájci követség jelentése Magyarország orosz megszállásáról 1945 tavaszán. In.: J. F. Montgomery: Magyarország, a vonakodó csatlós. Budapest, Zrínyi, 205. o.

¹⁴ Dupka György – Korszun, Alekszej: i. m. 33-34. o.

¹⁵ Uo. 34. o.

¹⁶ Zielbauer György: A magyarországi németiség nehéz évtizede 1945-1955. Szombathely-Vép, 1990. 30. o.

¹⁷ Gyarmati György - Stark Tamás - Tóth István: Közép-európai haláltánc fasiszta háborúban és bolsevik békében. In: Valóság 1989/12. 888-889. o.

Bognár Zsolt: Malenkij robot, avagy ... In: Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban (Szerk.: Markó György). Budapest, Zrínyi Kiadó 2005. 181-190. o. (Törölve a megjelenés szerint.)

összeszedésénél, ha valaki szlovák vagy ruszin volt, akkor elengedték. Ha magyar volt, illetve református vagy katolikus volt akkor elvitték. Csak egy példát hadd említsünk. A Gömör megyei Kelemér községbe január 23-án teherautón orosz katonák jöttek és csak a katolikus – tehát magyar és nem evangélikus szlovák – gyermekeket elvitték, szintén 3 heti munka ürügyén.¹⁸

A Romániához visszacsatolt területeken hasonló volt a helyzet. A Szatmárnémetiből például a következő helyzetjelentés érkezett a Magyar Belügyminisztériumba: „A románok nevetve mondják itt a magyaroknak, hogy „majd a magyarokból fogjuk kifizetni Oroszországot”. Ez tehát annyit jelent, hogy Románia összeszedi a magyar családok férfait és fiait és azokat küldi "román munkások gyanánt" Oroszországba. [...] Nemrég két 600 és 800-as csoportot hajtottak román tábori csendőrök keresztül Nagykaroly főutóján. A szegény embereket vagy a fálvakban fogdosták össze, vagy pedig mint az eloszlott (sic!) magyar hadsereg hazatérő tagjait, akik az orosz hadvezetőség irtalmából lettek szabadokká, fogdosták el és "partizánok gyanánt" jegyzőkönyvezve terelték össze. A nagykarolyi közönség az utcán rémülten látta, mily embertelenül hajtják ezeket a szegény magyar katonákat és gazdaférfiakat. Leszedték róluk a meleg felöltőt és korbáccsal ütve-verte hajszolták őket; közben ilyeneket mondva: "Na nyomorultak! Vitézek! Azt mondtátok, hogy mentek Brassóba, Temesvárra, Aradra! Na jösztek is, de nem úgy, ahogy ti gondoltátok!”¹⁹

A román csendőrök ezerszámra szedték össze nemcsak a katonaköteles korú férfi lakosságot, hanem nőket és gyerekeket is. A Maros-Torda vármegyéből a földvári "haláltáborba" hurcolt mintegy 4000 magyar közül például 450 volt kiskorú.²⁰

Kolozsvárról a Vörös Hadsereg katonái – a helybeli román értelmiség azon kijelentései alapján, hogy a városban magyar partizánok maradtak hátra – mintegy 3-5000 magyar polgári lakost hurcoltak el.²¹ Hogy csak néhány példát említsünk.

A tömegesen elhurcolt polgári személyeket, akár hadifogolyként, akár internáltként kerültek fogságba, mindkét esetben az úgynevezett GUPVI (Glávnoje Upravljénije Vojennoplennih i Internirovannih) lágerekbe kerültek, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főcsoportfőnökség felügyelete alatt működő lágerekbe. Ezek a lágerek is végső fokon az NKVD, vagyis a Belügyi Népbiztosság felügyelete alá tartoztak akárcsak a GULAG lágerek, mégis jelentős különbség volt e két lágerrendszer között. A legfontosabb különbség a lágerlakók odakerülése között volt. A GUPVI lágerek lakóit tömegesen hurcolták el, lényegtelennek tartva azok személyes kilétét, s szinte csak egy dolgot szemelőd tartva, hogy a tervezett létszám meglegyen, illetve az adott társadalmi csoportot úgymond „izolálják” azaz lágerekbe zárják. A GULAG lágerek lakóit viszont egyenként, személyre szóló, többnyire koholt vádakra alapozott ítéletek alapján hurcolták el szigorú őrizet alatt a szovjetunióbeli büntetőlágerekbe. További lényeges különbségek voltak a lágerlakók ellátása és a lágereknek a Szovjetunió belüli elhelyezkedése között. Míg a GUPVI lágerek túlnyomó többsége a birodalom európai részén helyezkedett el – ezen belül is az internáló táborok leginkább a dél-ukrajnai térségben, a Donyeck-medencében – korabeli nevén Donbaszban – és a Krím-félszigeten lévő szén és vasérc bányákban, addig a GULAG lágerek dominánsan az Urálon túli, vagyis az ázsiai területen voltak találhatóak.

Az elhurcolásoknál a szovjet fegyveres szervek, a Vörös Hadsereg, az NKVD vagyis a Belügyi Népbiztosság és a SZMERS, azaz a kémelhárítás módszerei igen nagy változatosságot mutattak. Az elhurcolások olyannyira változatosak, illetve esetlegesek voltak, olyannyira a parancsot végrehajtó katonáktól függttek, hogy még azonos parancsok végrehajtásánál is nemcsak hogy más-más módszerek, hanem más-más értelmezések is jelentkeztek. Ez történt a már említett katonaviseltek, a kárpátaljaiak és a német nemzetiségűek elhurcolásánál is.

¹⁸ HL KÜM HDF. O. 145.531/7 – 1945.

¹⁹ Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-B-1-n Belügyminisztérium (BÜM) Erdei Ferenc iratai 1. doboz Helyzetjelentés Szatmár megyéből.

²⁰ Vincze Gábor: Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből. Státus, Cskszereda, 1999. 32. o.

²¹ Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945-1947). Teleki László Alapítvány, Budapest, 1998. 93.o.

Bognár Zsolt: Malenkij robot, avagy ... In: Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban (Szerk.: Markó György). Budapest, Zrínyi Kiadó 2005. 181-190. o. (Törölve a megjelenés szerint.)

A kárpátaljai férfi lakosság elhurcolásánál a legtöbb esetben 18-50 éves korúakat azzal az indokkal gyűjtötték össze, hogy leigazolják őket és kapnak egy orosz nyelvű igazolást, amellyel szabadon közlekedhetnek. Így a legtöbben kiskabátban, élelem és váltás ruha nélkül szenvedték a „hadifogság” gyötrelmeit. Míg más településeken 3 napi közmunka címén hívták össze a 18-55 vagy a 18-60 év közötti férfiakat, felszólítva őket arra, hogy élelmet és váltás fehérneműt vigyenek magukkal.

A német nemzetiség ürügyén való elhurcolásoknál többször előfordult, hogy színmagyar településekről – például a Felső-Tisza vidékéről, vagy Zemplén megyéből – azzal az indokkal hurcoltak el civil magyar lakosokat, hogy német nemzetiségűek. Ezek a településeken, mivel nem volt német származású lakosság, és a szovjet parancsnokoknak a kvótát, a parancsot, vagyis az előre meghatározott létszámú német nemzetiségű lakosságot produkálniuk kellett; összeírták a község jegyzőjével a lakosságot és azokat, akiknek a vezető neve „r” betűre végződött, mint például Molnár, Bognár, Kádár, Göndör, Pintér, azokat vitték el németnemzetiségűként, mondván, hogy Hitler neve is „r”-re végződik.²²

A katonaviselt személyeket is a legkülönbözőbb módon, a legkülönbözőbb megtévesztéssel szedték össze. Szombathelyen a főjegyző általi hirdetésben közölték, hogy a városban tartózkodó katonaviselt személyek jelentkezzenek karhatalmi szolgálatra az új, demokratikus hadseregbe.²³ Másutt azt doboltatták ki, hogy aki kincstári ruházattal rendelkezik azt le kell adnia.²⁴ A felhívásnak eleget tevőket fegyveres őrök kísérték a legközelebbi hadifogoly-gyűjtőtáborba, mint hadifoglyokat.

A szigetvári orosz biztonsági szervek rendelkezése alapján Baranya vármegye nyugati részében összeszedték a 14-50 év közötti katonaviselt és levente kiképzést nyert férfi lakosságot.²⁵ Fontos itt megemlíteni, hogy Magyarországon, mivel a trianoni békediktátum megtiltotta az általános hadkötelezettséget és csak 35 ezres zsoldos hadsereget engedélyezett, ezért a fiúknak már 12 éves kortól 21 éves korig részt kellett venniük a levente kiképzésben, ahol fizikai és elméleti felkészítésben részesültek.

13 éves gyerekeket is elvittek, mint például Elter Dezsőt, akit 56 éves apjával együtt hurcoltak el Budapestről a Standard Villamossági RT. óvóhelyéről 1945. január 7-én.²⁶

A Dunántúli (hadifogoly)táborokat is a környékbeli lakosságból töltötték fel. Vas vármegye főispánja május 8-i levelében a következőket írta a külügyminiszternek: „Jelentem, hogy a vármegye területén több koncentrációs tábor létesítettek még a bevonuló orosz egységek. A táborok felállítása és megtöltése ugyanolyan módon történt, mint az ország többi részében. Egész falvak lakosságát gyűjtötték össze munkára való kirendelés címén, akik jelenleg 3-4 hete a táborokban tartózkodnak. Az ott lévők hozzátartozóik közlik, hogy a legutóbbi időben több leblombált szerelvény indult el keleti irányba ezekből a táborokból.”²⁷ Ugyanezt olvashatjuk Kőrmend jegyzőjének a jelentéséből is, miszerint: „1945. április 7-én Órimagyarosd községben az orosz katonai parancsnokság rendelete értelmében a 20-40 éves férfiakat összeszedték munkavégzés címén, majd őket először a jánosházai, majd az intapusztai fogolytáborba vitték.”²⁸

Nyíregyházáról 1660 embert hurcoltak el, akik között 255 vasutas volt, akik a megrongálódott vasúti pályatest helyreállítására mentek.²⁹ Az ivánci körjegyzőségben minden 16-45 éves férfinak kellett jelentkeznie 5 napi élelemmel és 2 rend fehérneművel a község házában.³⁰ A legtöbb helyen vagy főbelövés terhe mellett kellett a lakosoknak jelentkezniük, vagy pedig a jelentkezésük elmulasztása esetén családjuk elleni megtorló intézkedéseket tettek kilátásba. A Szabolcs megyei Kenézlőn 1945. január 27-én azt hirdették ki, hogy a főispán programbeszédet mond, s azon mindenki köteles megjelenni. Majd az orosz katonaság az összegyűlt embereket körülvette és 160 főt, 16-17 éves fiúkat lányokat, 55 éves

²² Stark Tamás: Magyarok szovjet kényszermunkatáborokban. In: Kortárs 2002/2-3. 73.o.; Fehér könyv ... 22. o.

²³ HL KÜM HDF. O. 145.492/7. – 1945.

²⁴ HL KÜM HDF. O. 25.440/pol. – 1945.

²⁵ HL KÜM HDF. O. 27.832/pol. – 1945.

²⁶ HL KÜM HDF. O. 27.732/pol. – 1945.; Interjú Elter Dezsővel. A hangfelvétel a szerző birtokában.

²⁷ Vas Megyei Levéltár IV.-401./b Főispáni iratok 75./1945.

²⁸ HL KÜM HDF. O. 29.969./pol. – 1945.

²⁹ HL KÜM HDF. O. 27.469/pol. – 1945.; KÜM 25.084/pol. – 1945.

³⁰ HL KÜM HDF. O. 27.338/pol. – 1945.

Bognár Zalán: Malenkij robot, avagy ... In: Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban (Szerk.: Markó György). Budapest, Zrínyi Kiadó 2005. 181-190. o. (Tördelve a megjelenés szerint.)

asszonyokat, 6-7 gyermekes családapákat hurcoltak el állítólagos 3 heti munkára.³¹ Nem egy helyen, mint például Hajdúnánáson az éjszaka kellős közepén rángatták ki az ágyaikból a férfi lakosságot és hurcolták el.³²

Budapesten a lakosság összeszedésének többféle módját is alkalmazták a szovjet katonák. A legalapvetőbb módszerük volt, hogy a már elfoglalt háztömbök, illetve lakónegyedek óvóhelyeiről (légoltalmi pincéiből) a férfi lakosokat közvetlenül a front mögött kialakított gyűjtőhelyekre terelték, azon címszó alatt, hogy ott majd igazolják őket és erről dokumentumot (bumáskát) is kapnak, mellyel szabadon közlekedhetnek. A Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának iratanyagában ezrével találhatók olyan kérdőívek, melyek "Mikor és honnan vitték el a Vörös Hadsereg katonái?" rubrikájában az 1945 januári vagy februári dátum mellett valamelyik budapesti ház óvóhelye szerepel.

A másik leggyakoribb forma – mely nagyságrendjét tekintve vetekszik az előbbivel –, hogy az utcáról szedték össze az embereket. Ez általában úgy zajlott le, hogy egy-két szovjet katona a forgalmasabb utcák és terek (a körutak, az Andrásy út, Rákóczi út, Oktogon stb.) házainak kapualjaiban vagy egy-egy épen maradt üzlethelyiségben elbújva az arra járókat összeszedte és betuszkolta a belső udvarokba, pincékbe, vagy magukba az üzlethelyiségekbe, majd a sötétség beálltával tovább vitték őket a gyűjtőtáborok felé. Akinek sikerült e "hálóból" kicsúsznia és hadköteles korú volt, annak kerülete illetékes NKVD parancsnokságán kellett jelentkeznie igazoltatás végett. Innen néhány kivételtől eltekintve mindenkit a hadifogoly-gyűjtőtáborok felé indítottak útba. Azoknak a férfiaknak, akik mindezek után szabadon mozoghattak Budapesten, még esélyük volt arra, hogy akár a lakásukról, akár munkahelyükről vagy a romeltakarításból "malenkij robot", vagy igazoltatás címén egy "davajgitáros" szovjet katona elkísérje őket a legközelebbi NKVD parancsnokságra, vagy közvetlenül egy gyűjtőhelyre, mint ahogy ezt a már idézett jelentésében Hátszeghi ezredes leírta.

A különböző forrásokból és visszaemlékezésekből egyértelműen kiderül, hogy a szovjet katonáknak, illetve feletteseiknek teljesen mindegy volt a foglyok kiléte. Így került fogságba több az ellenállási mozgalomban részt vett személy, sőt partizán, mint például Csohány Endre, a Görgői Artúr partizán zászlóalj parancsnoka, aki szolgálattételre jelentkezett a Vörös Hadseregnek, vagy a dohány utcai gettóból kiszabadult zsidó származású emberek, valamint több a szovjetek oldalán, a Budai Önkéntes Ezred tagjaként harcolt magyar katona is. Sőt sok, a náci Németországba deportált zsidó személyt, akik túlélték a KZ lágerrek borzalmaikat hazafele jövet – sokszor az orosz-angol nyelvű igazolásuk ellenére – valamelyik éppen arra haladó "hadi" fogoly csoportba taszították vagy a legközelebbi gyűjtőtáborba hajtották.³³ A szovjet katonák számára csak egy dolog volt fontos: a létszám.³⁴

A magyar kormány többször is kérelemmel fordult a Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottsághoz az ártatlanul elhurcolt civilek érdekében, többnyire nem sok eredménnyel. Így például az egyik levelében azt kérte, hogy „elsősorban az ellenállási mozgalomban részt vett, főleg Budapest utcáiról, óvóhelyeiről, vagy Sopronkőhidáról hazatérve az úton elszállított emberek és a szervezett párttagok bocsátassanak szabadon.”³⁵

Látható e néhány példából is, hogy az elhurcolásoknál a szovjetek fontosnak tartották a megtévesztés, nyersebben fogalmazva a hazugságot, hogy minél több embert tudjanak elhurcolni és a szökéseknek is elejét vegyék. A visszaemlékezők leírták, hogy néhány napi munka miatt nem merték kockára tenni családjuk életét, illetve bizalommal mentek az úgynevezett igazolásokra, amelyekről sokszor mondták, hogy csak fél óra. A néhány, „dióverő” puskával rendelkező orosz katonával kísért foglyocsoportok könnyen lefegyverezhették volna őrjöket, de nem tették, mert bíztak az adott szó becsületében, még szökéseket sem igen kíséreltek meg ezen okból. Sőt a szovjetek, hogy hitelesebbé tegyék hazugságukat sokszor a foglyocsoportokkal szembe küldtek néhány magyar anyanyelvű emberüket, akik papírt lobogtatva azt harsogták, hogy ők már megkapták az igazolást, a dokumentet. Az

³¹ HL KÜM HDF. O. 27.277/pol. – 1945.

³² HL KÜM HDF. O. 25.035/pol. – 1945.

³³ Pl.: HL KÜM HDF. O. 27.217/pol. – 1945. és KÜM HDF. O. 27.229/pol. – 1945.

³⁴ A Budapestről és környékéről történt elhurcolásokról bővebben lásd: Bognár Zalán: Budapest és környéke lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba (1944 december – 1945 április) KÚT (III. évf.) 2004./3-4. 99-112. o.

³⁵ HL KÜM HDF. O. 27.515/pol. – 1945.

Bognár Zalán: Malenkij robot, avagy ... In: Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban (Szerk.: Markó György). Budapest, Zrínyi Kiadó 2005. 181-190. o. (Tördelve a megjelenés szerint.)

út közbeni szökések és halálozások miatt sokakat az utakról, az utcákról csaptak a menetelő hadifogolykonvojokba. Nem kevesen voltak közülük azok, akik valamelyik náci koncentrációs lágerből hazafele jövet, zsebükben az angol-orosz nyelvű igazolással kerültek szovjet (hadi)fogságba. Az igazoltató vörös katonák összetépve az igazoló okmányt, belökték őket az éppen arra haladó (hadi)fogoly csoportba. A fogolykísérő katonáknak csak egy dolog volt a fontos, hogy a létszám stimmeljen.

Mindezek alapján röviden 3 szóval lehetne összefoglalni a polgári lakosság elhurcolásának szovjet módszereit: esetlegesség, megtévesztés, kíméletlenség.

Egyes települések a munkaképes polgári lakosság elhurcolása következtében a teljes ellehetetlenülés sorsára jutottak, mint például Szendehely, ahonnan 1945. január 5-én és 6-án 120 polgári személyt vittek el. A község elöljáróságának a külügyminiszterhez írott kérvényében a következők olvashatók: „Községünk 1113 főnyi lakossága már az orosz megszállásig 616-ra csökkent. Ezekből is elvitték a munkaképes férfiakat és nőket, (a férfiakat 45, a nőket 35 éves korig). Most 496-an vagyunk, szinte kizárólag öregek és gyermekek. [kiemelés tőlem – B. Z.] Öregek, akik az elhurcoltakban támaszokat, gyermekek, akik szüleiket siratják.”³⁶

Akiket internáltként vittek el, – tehát német nemzetiségüként – azokat külön a civilek számára létrehozott gyűjtőtáborokban gyűjtötték össze, ahol a foglyok csak néhány napot vagy egy, maximum két hetet töltöttek el, s már szállították is tovább őket. Azokat a civileket, akiket a hadifoglyok közé sorolták be, a hadifogoly-gyűjtőtáborokba kísérték, ahol általában hosszabb időt töltöttek el, mint internált sorstársaik a gyűjtőtáborokban.

A foglyokat a fogságba vetés helyétől gyalogmenetben, ötös sorokban, általában 4-500, de esetenként az 1000 főt is meghaladó csoportokban, egy vagy több napon át hajtották a gyűjtőtáborokig. Az út, a sokszor –10 – –15 C fokos hidegben nagy megpróbáltatás elé állította a civileket, akiket sokszor csak kiskabátban hurcoltak el lakásukból, munkahelyükről vagy az óvóhelyről. A hideg főleg éjszakánként volt olyannyira elviselhetetlen, hogy a legtöbben nem, vagy csak alig tudtak aludni. Szálláshelyük sokszor a hómezőn, a szabad ég alatt, esetleg istállóban vagy valamilyen kőépületben volt. A –20- –25 C fokos éjszakák után a fogolycsoportokból egy-két ember már nem ébredt fel. Különösen nagy volt gyalogút alatti halálozás az elhurcolt kárpátaljai magyarok között, akiket a tél kezdetén indítottak útnak, hogy átszeljék a Kárpátok hegyláncait. A Bereg vármegyei Lónya község lakói kérvényükben így írták le szeretteik útját: „A ruha rongyokban csüng testükön, a lábbeli teljesen leszakadt róluk, és sokan, igen sokan e fagyos télben mezítláb vagy rongyokba csavart lábakkal vánszorognak és dolgoznak. Testileg-lelkileg el vannak csigázva és nap-nap mellett várják szabadulásukat életre vagy halálra.”³⁷

Amíg az út tartott a foglyok élelmezése egyáltalán nem volt megoldott. Teljesen az őket kísérő őrszemélyzet jó szándékától függött. Sok esetben napokig nem gondoskodtak az ellátásukról. Ez részben az ellenségnek szóló megtorlásból, részben kényelemből, illetve a szökésektől való félelemből fakadt. Utóbbi magyarázatául: ha az útba eső települések polgárai segíthettek az élelmezésben, a helybelieknek a fogolycsoportokkal való személyes érintkezése alkalmával nem egyszer fordult elő szökés. Ezen túlmenően a kiéhezett, legyengült fogoly sikeres szökésének esélyei sokkal kisebbek! Ételhez ezért a legtöbbször csak úgy jutottak, hogy útközben az érintett települések lakói kerítéseik mögül dobálták a menetelő foglyok közé az élelmet, mivel tilos volt őket megközelíteni. Akik mégis megtették, azokat riasztó lövésekkel, vagy puskatussal bírták távozásra.

Szökés esetén az örök felszólítás nélkül használták fegyvereiket. Akik rosszul lettek, vagy nem bírták a menetelést, azokkal a fogolycsoport elvonulása után egy hátramaradt őr végzett és belökte őket az út menti árokba. A hiányzó foglyokat az örök az éppen arra haladókkal vagy a közelben lévőkkel pótolták.

A hadifogoly-gyűjtőtáborokban siralmasak voltak a körülmények. Általános volt a túlszűfoeltság, mint például Gödöllőn, ahol „egy talpalatnyi hálóhelyért a foglyok között állandó, gyakran tetteges harcok folytak.”³⁸ Ugyancsak erről a táborról egy másik hadifogoly a következőképpen ír: „A gimnázium

³⁶ HL KÜM HDF. O. 25.911/pol. – 1945.

³⁷ HL KÜM HDF. O. 25.145/pol. – 1945.

³⁸ Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége (VHBSZ) 402. – 1993. Kiss János visszaemlékezése 2. o.

Bognár Zalán: Malenkij robot, avagy ... In: Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban (Szerk.: Markó György). Budapest, Zrínyi Kiadó 2005. 181-190. o. (Tördelve a megjelenés szerint.)

épülete túlszűfolt volt, időnként tudtunk csak besurranni a folyosóra kissé átmelegedni.”³⁹ 1945 február közepén a bajai lágerben „olyan nagy volt a fogolylétszám, hogy zömmel az udvarban, a szabad ég alatt, ketten-ketten összefonódva virrasztottuk át az éjszakát” – írja Zag József egykori fogoly visszaemlékezésében.⁴⁰

A gyűjtőtáborokban, aki fedél alá jutott az is csak fűtetlen helyiségekben általában a puszta padlón, vagy istállóban, de volt ahol már több emeletes, faltól-falig épített fa priccseken hajthatta álmra a fejét. Már amennyire ezt a vérszívó élősök, a tetvek és a poloskák megengedték, amikkel, aki fogoly lett az hamar megismerkedett.

Az élelmezés a táborokban mind mennyiségileg, mind minőségileg olyannyira silány volt, hogy a Külügyminisztérium a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok képviselőinek kérésére 1945. május 16-án ismételt szóbeli jegyzékben kérte a Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottságot „... hogy a táborokban a táplálkozás, mely miatt a foglyok nagy része igen erősen szenved, a lehetőség szerint feljavíttassék.”⁴¹ Általában naponta kétszer kaptak meleg levest és 20-30 dkg kenyeret. A foglyok részére olajos, illetve benzines hordókban főzték a levest, amely többnyire vízben főtt kukorica, búza (toklással), borsó vagy marharépa volt. A civilek számára az edények, illetve az evő alkalmatlanságok okozták a legnagyobb gondot. Így lehetőségeikre és leleményességükre voltak utalva. Előkerültek a lámpabúrák, virágcserepek, konzervdobozok és egyebek. Volt, hogy 10-20 ember evett egy edényből.

A tisztálkodásra szinte alig volt mód. Nemhogy szappan, de még víz is alig volt. Csak némelyik táborban volt fertőtlenítő kazán, amivel a ruhákból – hacsak egy időre is – az élősöket ki tudták irtani.

A táborok túlszűfolttsága, a gyenge és egyoldalú táplálkozás, az evőalkalmatlanságok hiánya, illetve közös használata és a mostoha higiénés körülmények következtében, a legyengült szervezetű emberek között aratott a halál. Gyorsan terjedt a vérhas és a tifusz. Orvosság nem volt. A gödöllői táborban eleinte, naponta 50-60, később 100-nál is több halottat földeltek el a foglyok a tábor melletti erdőben, illetve a közeli kukoricásban jeltelen tömegsírokban.⁴² A többi táborban sem volt sokkal jobb a helyzet. A szolymai lágerben a visszaemlékezők szerint naponta 100-120 ember földeltek el jeltelen tömegsírokban a tábor mellett. Nagy László viski lakos így emlékezik vissza milderre: „... a láger képe már kívülről is elrettentő volt. Fokozta a döbbenetet, hogy kapunyitáskor először egy hullákkal megrakott nagy teherkocsi jött ki, mi utána indultunk befelé. A látvány belülről még rettenetesebb volt. A drótkerítésen belül dühöngött a flekktífusz. Naponta 2-3 kocsi halottat szállítottak el. Az elhelyezés is embertelennek volt mondható. 8-10 000 embert zsűfoltak össze aránylag kis területen. Aki szerencsés volt, fedél alatt, ülve aludva tölthette az éjszakáját, de a deportáltaknak kb. 1/5-e kinn a szabadban havon töltötte éjszakáját. Az emberek, mivel le voltak gyengülve hullottak, mint a legyek. Nem egyet a láger végén lévő pöcegödörből húztak ki. Ez a gödör 10 méter hosszú, 3m széles, és 2m mély volt. Ezeket fosznideszkák voltak keresztbe téve, mely képezte a WC-t. A nagyon gyenge foglyok egyszerűen beleszédültek a fekáliába, s mire kihúzták őket, már halottak voltak.”⁴³

A foglyok egészségügyi körülményeinek és ellátásának a javítása érdekében még a Nobel-díjas professzor, Szent-Györgyi Albert is közbenjárt. 1945. február 28-án ez ügyben tárgyalta Malinovszkijjal Szegeden, a marsall főhadiszállásán. Sajnos nem sok eredménnyel.⁴⁴

A gyűjtőtáborokba naponta több fogolycsoport is érkezett, ugyanakkor naponta küldték tovább őket, vagy egy másik gyűjtőtáborba, vagy pedig bevagonírozva valamelyik romániai vagy szovjetunióbeli átmeneti táborba. A foglyok napokat, heteket, esetleg hónapokat töltöttek el a magyarországi gyűjtőtáborokban, mely időszakot sokan nem éltek túl. Sokan több magyarországi lágert is megjártak, mire valamelyik átmeneti táborba útnak indították őket.

³⁹ VHBSZ 421. – 1993. Balczó István visszaemlékezése 2. o.

⁴⁰ VHBSZ 245. – 1992. Zag József visszaemlékezése 1. o.

⁴¹ HL KÜM HDF. O. 27.515/pol. – 1945.

⁴² VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István visszaemlékezése 3. o.

⁴³ Nagy László: Deportálásom – fogságom – története. In: Szabolcs-Szatmári Szemle 1990/3. 379. o.

⁴⁴ HL HM 20.257./eln. – 1945. csatolva a 2092./eln. – 1945.-höz

Bognár Zalán: Malenkij robot, avagy ... In: Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban (Szerk.: Markó György). Budapest, Zrínyi Kiadó 2005. 181-190. o. (Tördelve a megjelenés szerint.)

A vagonokba átlagosan 40-60 főt zsúfoltak. Az utazás 7-10 napja alatt az élelmezés a táborbelinél is rosszabb volt. Naponta egyszer kaptak szuharit (kétszersültet) vagy sózott halat. Vízet is alig kaptak, hogy a teljesen legyengült foglyok ne tudjanak megszökni. Ennek ellenére szinte mindegyik szállítmányból megpróbálkoztak szökéssel, több-kevesebb sikerrel. A romániai átmeneti-elosztó táborokig az eredeti 1500-2000 fős szállítmányokból átlagosan 15-20 fő halt meg betegségben, végelgyengülésben, vagy lötték le szökés közben.

A foglyok túlnyomó többségét a foksányi táborba vitték. Az eddigiekhez képest itt volt a legjobb elhelyezés, mivel ez már eredetileg is foglytábornak készült. Ennek ellenére, ahogy olvashatjuk Vásárhelyi József visszaemlékezésében: „A szemünk láttára százak és százak haltak meg. ... A lágeren kívül hatalmas, hosszú, mély árkokat ásattak a foglyokkal, ahová naponta több száz halottat vermeltek el.”⁴⁵ A több hétnyi, illetve a több hónapnyi megpróbáltatás igencsak felőrölte a foglyok testi és lelki erejét, melyhez nagyban hozzájárult az utazás alatti körülmények.

A „hadi”foglyok nem töltöttek itt több időt egy-két hétnél. Utána az egészségesebbeket bevagonírozták és útnak indították a szovjet céltáborok felé. Az út hetekig, esetenként egy hónapig is eltartott, amely alatt az előzőekben már említett sanyarú körülmények között utaztak a hadifoglyok. A halottak száma az út időtartalmának növekedésével exponenciálisan nőtt.

Az elhurcolások módszereiből és az életkörülményekből adódóan a korabeli Magyarországról elhurcolt mintegy 300 ezer polgári lakosnak 20-25 %-a el sem jutott a szovjetunióbeli céltáborokba, hanem valahol útközben vagy a magyarországi gyűjtő- vagy a romániai átmeneti foglytáborokban haltak meg és nyugszanak többnyire jeltelen tömegsírokban.

⁴⁵ VHBSZ 111. – 1992. Vásárhelyi József visszaemlékezése 37. o.